

УДК 94:32.019.5(092)(477)"18"

М. М. Антощак

М. О. КОРФ ТА Я. П. НОВИЦЬКИЙ: ОДНА ДОРОГА ДВОХ ВЕЛИКИХ ПЕДАГОГІВ

У статті зауважено внесок М.О.Корфа у процес формування Якова Новицького як педагога, фольклориста, етнографа, краєзнавця, земського діяча. Розкрито питання довголітнього співробітництва Миколи Корфа та Якова Новицького в царині народної освіти, громадської та суспільної діяльності. Наведено маловідомі факти, коли Яків Новицький, працюючи у народних школах, використовував корфівські підручники, апробуючи та популяризуючи їх, ставши однодумцем та соратником М. Корфа, втілював у життя його ідеї. Досить детально подано дані про педагогічні досягнення та методичні знахідки Я. Новицького під час роботи у Вознесенській, Іванівській та Ольгінській школах, використання ним передової методики навчання та виховання.

Ключові слова: народна освіта, училищна рада, земська школа, народний учитель, шкільна програма, наочне навчання.

Розвиток народної освіти в південних регіонах України XIX ст., безперечно, залежав від діяльності окремих громадських та земських діячів. Значним внеском у цьому напрямку була діяльність М.О. Корфа та Я.П. Новицького.

Перші історіографічні розвідки, що стосувалися біографічних даних та діяльності Миколи Олександровича та Якова Павловича, належать краєзнавцям [1]. Автори, насамперед, розкривають педагогічну діяльність, звертаючи увагу на внесок М. Корфа у процес формування Я. Новицького як педагога, методиста, етнографа. Вагомим є внесок науковців [2], де також звернено увагу на роль М.Корфа у становленні Новицького-педагога.

Поза увагою авторів залишилися часи довготривалих стосунків Корфа та Новицького, коли Яків Павлович, працюючи у народних школах, використовував корфівські підручники, апробуючи та популяризуючи їх, ставши однодумцем і соратником Миколи Олександровича, втілював у життя його ідеї. Саме цю прогалину в розкритті теми й покликана заповнити дана стаття.

Довгі роки співпраці, а згодом і міцної дружби пов'язували М.О. Корфа та Я.П. Новицького. Доля звела їх у скрутні для Якова Новицького часи. Після того, як у 1864 році помер його батько, полковник Павло Іванович Новицький, через скрутні матеріальні умови Яків не міг дозволити собі навчання в університеті. Але потяг до вчителювання був досить сильний, тому юнак продовжив навчання, але вже самостійно. Яків Павлович віддавав самоосвіті багато сил і часу. Наполегливо вивчав праці дослідника природи О.М. Бекетова, філолога й етнографа І.І. Срезневського, етнографа та літературознавця М.Ф. Сумцова, історика й письменника М.І. Костомарова, істориків В.Б. Антоновича і Д.І. Багалія. Я. Новицький на той час був одним із слухачів учительських курсів, що проводилися М.О. Корфом у власному маєтку, селищі Нескучному. Як відомо, відвідувачі корфівських курсів-з'їздів отримували не лише фахову підготовку, а й методичну та практичну допомогу. Серед інших слухачів М. Корф виділяв Новицького як цікавого співбесідника, колегу, запрошував на канікулах відпочивати у своєму маєтку. Яків Павлович продовжував самоосвіту, користуючись власною бібліотекою Миколи Олександровича. Свою педагогічну майстерність та методичні надбання Я. Новицький удосконалював, працюючи з підручниками М. Корфа та Д. Ушинського.

Одержані знання допомогли Новицькому скласти іспити на звання вчителя. У 1868 році, коли стало можливим розпочати професійну діяльність, саме за сприяння М.О. Корфа він почав працювати у Вознесенській сільській школі поблизу Олександрівська (нині Вознесенка знаходиться в межах міста Запоріжжя). Уже тоді Микола Олександрович побачив у юнакові задатки педагога, людину, яка цікавилася педагогікою та методикою роботи з дітьми, тому й допоміг стати народним учителем. На кінець 1868-1869 н.р. школа перевірялася Д.Т. Гнедіним як членом училищної ради Олександрівського повіту. Серед шкіл 1 та 2 відділків на час перевірки Вознесенська школа була віднесена до посередніх. Недоліками в роботі вчителя перевіряючий назвав ті факти, що учні першого класу дуже тихо вимовляли звуки, робили довгі зупинки після кожного вимовленого звуку, що негативно впливало на якість їхнього читання. Читали школярі свідомо, але невиразно. Написати переказ прочитаного тексту змогли всі учні, але як кращі було виділено лише дві роботи. На недостатньому рівні було написано диктанти та виконано вправи з «Рідного слова». З математики було вивчено дві арифметичні дії, але задачі школярі ще розв'язували погано, недостатньо добре писали й цифри. Усні обрахунки за Церингером хоча й пройдено до 10, але засвоєно учнями слабо. Такі посередні успіхи школярів на час перевірки Дмитро Титович пояснював хворобою вчителя, а відтак і пропусками занять (замінити вчителя було ніким, тож заняття на час його хвороби припинилися). Наголошував перевіряючий і на тому факті, що вчитель-початківець ще не на достатньому рівні оволодів методикою викладання й навчання за звуковим методом. Слід зазначити, що Яків Павлович згодився з висновками перевірки й продовжував працювати над удосконаленням власного професіоналізму [3, с.3]. Як згодом писав барон Корф, отримуючи невелику платню (150 крб. сріблом), утримуючи за свій рахунок брата, Яків Павлович усе ж знайшов можливість зібрати педагогічну бібліотеку, яка нараховувала близько 30 книг [4, арк.90]. Будучи прихильником наочного навчання, Я. Новицький разом зі своїми учнями під час екскурсій берегами Дніпра та Хортиці збирав колекції мінералів, комах, яєць тощо, створював опудала звірів і птахів, як потім використовував під час занять.

Я. Новицький досить швидко став виправдовувати надії свого наставника. За короткий час Вознесенська школа стала однією з кращих у повіті. 1870 року Я. Новицький за досягнуті у викладанні успіхи отримав подяку від училищної ради й грошову нагороду в сумі 50 крб. сріблом. У травні 1871 року, після чергової перевірки, педагог був нагороджений 100 крб. сріблом. У цей час він активно використовував під час занять книгу М.О. Корфа «Наш друг» [12, арк. 119]. На час весняної перевірки 1872 року третьокласники Вознесенської школи показали високий рівень знань й допустили незначні помилки в завданнях за текстом цього підручника. Хоча сам Яків Павлович у цей час уже не працював у Вознесенській школі, перевіряючий Д.Т. Гнедін зазначив, що учні були підготовлені до самостійного сприйняття й вивчення книги саме ним [12, арк.34]. Оцінивши практичність поданих у книзі матеріалів, учні звернулися до перевіряючого з проханням подарувати їм «Нашого друга» [4, арк.36].

Працюючи з підручником М.О. Корфа «Наш друг» протягом шести років як учитель-практик, Яків Павлович зауважив що книга легко сприймалася учнями, запропоновані тексти диктантів полегшували засвоєння граматичних правил, відділ «Бесіди» розвивав мовлення дітей, збагачував їх інформацією, потрібною в сільському побуті. На думку Я. Новицького книга за змістом могла б стати для селян настільною енциклопедією [5, с.52-53]. На сторінках «Народної школи» він писав: «Немає сумнівів, що в руках хорошого вчителя, книга барона Корфа може принести велику послугу народній школі та сім'ї». Удосконалення й доповнення Корфом його праці Новицький вважав дуже позитивним. Зокрема, щодо доповнень, внесених до дев'ятого видання. Яків Павлович зазначив, що кількість охоплених автором тем дозволяє вчителям дати вихованцям різнобічні знання. Микола Олександрович покладався на враження й висновки Новицького як учителя-практика, що використовував його книги, урахував його досвід. Так, у листах до Новицького від 24 січня, 29 серпня, 11 жовтня 1881 року Микола Олександрович писав: «Повідомте мені свою думку з приводу нового видання «Нашого друга», його доповнення та нововведення» [6, с.3-4]. Відстежуючи результативність використання в земських школах підручника «Наш друг», на весняну перевірку шкіл III відділку М.О. Корф запросив серед інших учителів і Я. Новицького. Микола Олександрович покладався на думку останніх щодо корисності підручника, а також рівня засвоєння дітьми матеріалу, поданого в ньому, та можливості використання підручника вчителями різного рівня підготовки [4, арк. 93]. Деяко пізніше, у 1883 році, уже в ролі перевіряючого земських шкіл регіону, Яків Павлович назвав підручники Ушинського та Корфа головним засобом розумового розвитку дітей і наголосив на необхідності систематичного читання їхніх статей.

У 1871 році Я. Новицький, за порадою М.О. Корфа, перейшов працювати до Іванівської школи. Микола Олександрович зазначав, що селяни селища Вознесенка жалкували за тим, що Новицький покинув їхню школу. Двоє батьків навіть перевели своїх синів на навчання до Іванівки, хоча зазначене село знаходилося за 130 верст [4, арк.88].

Хоча Іванівська школа виявилася досить непередбаченою з точки зору побутових умов, Яків Павлович старанно виконував свої обов'язки, використовував у викладанні всі свої педагогічні здобутки. Слід зазначити, що до 1871 року названу школу М.О. Корф зараховував до розряду гірших шкіл III Училищної дільниці. За перший рік роботи Якову Павловичу вдалося зробити небагато. Основну причину цього барон Корф знаходив у недостатній підтримці школи з боку селян, оскільки попередній учитель не зміг за чотири роки досягти в навчанні високих результатів. Попри те, що попечителем школи був селянин, не змогло повернути селян до школи. Приміщення навіть не опалювали. Із 3 січня до 29 лютого лише одного разу температура в приміщенні піднялася до 11 градусів вище нуля, в останній час вона була нижчою й досягала часто від 1 до 3 градусів тепла, про що свідчили температурні спостереження Новицького й додатки до звіту Корфа. Середня температура в класній кімнаті за січень становила 6 градусів тепла, а за лютий - лише 3. Перевіряючий Д'яков А. після відвідування школи на сторінках «СПб. Ведомостей» зазначав: «Учитель Новицький з філософським спокоєм мерз сам і морозив дітей, знаючи, що є й такі школи, які протоплювалися урядниками лише в неділю» [7]. Шкільні меблі також були непридатними для навчання. Тому М.О. Корф наполіг на виготовленні нових. Але цей процес затягнувся до навчальної зими, тому частина учнів змушена була навчатися, стоячи. А деяким узагалі було відмовлено в прийнятті до школи. Страждав Я. Новицький від холоду й в учительській кімнаті, і навіть від шкільного охоронця, який часто в нетверезому стані ображав учителя. І все ж, не дивлячись на всі ці труднощі, Я.П. Новицький не залишив Іванівську школу й наступного року досяг відмінних результатів. Перевіряючи зазначений навчальний заклад на кінець 1871-1872 н.р., М. Корф із задоволенням писав про досягнення вчителя: «Якимось чудесним чином Новицькому вдалося перетворити мерзну учню у школі дітей: як рукою зняло попередню похмурість, з'явилися бадьорість, веселість, викликані любов'ю вчителя до справи й дітей» [4, арк.89]. Та й результати навчання, урахувавши їх попередній рівень, були високими. «Іванівська школа зробила за цей рік значний крок уперед», – указував у звіті барон Корф. Так, учні 1 класу, хоча й навчалися лише з 14 листопада, знали молитви, свідомо читали й писали російською, механічно слов'янською. Із 15 учнів цього класу лише 1 не зміг задовільно переказати прочитане. Першокласники чітко описували всі форми перетворення комах, завдяки колекції, яку створив учитель. У 2 класі, що складався з 9 чоловік, показники навченості в порівнянні з кращими школами відділку були гіршими лише з арифметики. Успіхи з наочного навчання барон Корф назвав блискучими. «Тільки такий учитель І міг побороти умови Іванівської школи», – писав Корф про Новицького. Самого ж Я. Новицького перевіряючий назвав обдарованим педагогом.

Особливо позитивним у практиці Я. Новицького барон Корф вважав використання передової методики навчання. У звіті училищній раді про результати перевірки, барон Корф указував: «кидається в очі систематичне використання вчителем передових педагогічних ідей відносно виховання та підтримки шкільної дисципліни». Так учні були навчені, на відміну від інших шкіл, не підказувати під час опитування й

піднімати руку, коли бажали відповісти, не викрикувати з місця без дозволу вчителя. Більшість учнів на питання перевіряючого давали повні відповіді, використовуючи цілі речення, а не окремі слова чи словосполучення. Під час читання тексту, зустрічаючи незнайоме слово, учні зупинялися й чекали пояснення його значення учителем. «Яка дорогоцінна навичка, що полегшує працю вчителя та активізує дітей», – писав про це М. Корф [4, арк.90,105].

Слід зазначити, що слобода Іванівка, де працював Я. Новицький, знаходилася поблизу садиби М.О. Корфа. Тому під час шкільних канікул Яків Павлович проживав у Корфів, користувався їх власною бібліотекою, удосконалював свої навички народного вчителя та поповнював знання з історії, етнографії, археології, природознавства. Тут з допомогою домашнього лікаря родини Корфів Корольковича, спеціаліста-ботаніка, молодий педагог зібрав унікальні колекції місцевої флори та фауни, які потім виставлялися на учительських з'їздах.

1 серпня 1872 року Я. Новицького перевели на вищий оклад до Ольгінської школи Маріупольського повіту. І тут педагог докладав максимум зусиль, аби перетворити й цю школу на показову. Як і учнів попередніх шкіл, школярів Ольгінської педагогу вдалося захопити краєзнавчою роботою, пробудити в них цікавість до історії, географії та біології рідного краю. У 1873 році «За відмінне викладання» Яків Павлович отримав нагороду сумою 100 крб. сріблом.

У грудні 1873 року, перебуваючи в Женеві, М.О. Корф отримав постанову Маріупольських повітових земських зборів про його запрошення до «ведення шкільної справи в Маріупольському повіті». Прибувши до повіту 30 грудня 1874 року, уже 2 квітня Микола Олександрович перевірив стан народних училищ. Із 8 сільських шкіл перевіряючи особливо відзначив успіхи навчання в Ольгінській, де в той час учителював Я.П. Новицький. Про досягнення останнього барон Корф писав у Доповіді Маріупольським повітовим земським зборам: «Школу я застав на такій висоті, що при всій суворості можливо було визнати її досить задовільною». Тут, як і в більшості шкіл повіту, використовувався звуковий спосіб навчання письму й читанню. Тому значна більшість учнів, провчившись лише одну зиму, писали й читали свідомо. Серед чотирьох шкіл, що показали кращі результати у вивченні арифметики, Микола Олександрович також назвав Ольгінську школу. Добре тут були засвоєні учнями й статті для читання та граматичний розділ «Нашого друга» [8, с.39-43].

У 1875 році Ольгінська школа була перетворена в зразкову і перейменована в народне училище. Молодим, починаючим учителям було рекомендовано проходити тут своєрідну педагогічну практику, під час якої вони оволодівали новітніми методами і прийомами навчання. Після двох тижнів занять під керівництвом Я.П. Новицького молодим вчителям дозволялося працювати самостійно. Тож цей навчальний заклад можна назвати школою передового педагогічного досвіду.

На цей час Я.П. Новицький під впливом М. Корфа, К. Ушинського сформувався як передовий педагог свого часу, відстоював права селян, у тому числі й на освіту. М. Корф і Я. Новицький були одностайними в поглядах на виховання, освіту, школу, їх роль у житті суспільства. Початкова школа, на думку Корфа, повинна була відіграти вирішальну роль у ліквідації серед селян безграмотності, забобонів, сприяти підвищенню їх благополуччя. Право селян на навчання барон Корф вважав одним із головних серед громадянських прав. «Школа становить одне із найбільш дорогоцінних надбань народу, і право на виховання, що позначається не лише на теперішньому, але й на майбутньому поколінні - одне із найсуттєвіших і недоторканих прав його» [9]. Новицький про роль народної освіти писав: «Це одне із важливих питань життя, у ньому всі надії нашого благополуччя, нашого історичного майбутнього» [10, арк.68]. Він часто, як і М.О. Корф, посилався на здібності, кмітливість, допитливість селянських дітей, на потяг до знань, наголошував на потребі розвивати вміння самостійно мислити, логічно висловлювати думки [11].

Як відомо, існуючі міністерські навчальні програми для земських шкіл не враховували вивчення історії, географії, природознавства як окремих предметів. Початкова школа розглядалася як школа грамоти, тому повідомлення наукових знань у ній не передбачалося. Але передові земські діячі, насамперед М. Корф, Я. Новицький, прагнучи поглибити зміст навчання у земських школах, вводили до розкладу занять з власної ініціативи так звані додаткові предмети – креслення, ручну працю, фізкультуру, співи, природознавство. Микола Олександрович вважав необхідним дати випускникам народних шкіл загальну освіту. Наголошуючи, що народна школа повинна виконати задачу всебічного розвитку особистості дитини, педагог зазначав: «Головну задачу школи складає всебічний розвиток людини, пробудження до діяльності всіх сил, притаманних людині... Кожна людина, народжена на світ, має право на всебічний фізичний і психічний розвиток...» [12, с.276, 293]. З цього ж приводу на сторінках «Русской начальной школы» М. Корф писав: «...народна школа не готує ремісників чи землеробів, а виховує людей, і тому повинна давати не спеціальну, а загальну початкову освіту, необхідну кожній людині» [13, с.17].

Я.П. Новицький подав конструктивні пропозиції щодо розширення змісту освіти в земських школах, які мали науково обґрунтований характер і відповідали об'єктивним потребам соціально-економічного розвитку регіону. Так, при викладанні географії Яків Павлович рекомендував крім тем «Сторони світу», «Компас», «Масштаб», «Гори, ріки, моря», «Народонаселення Росії», давати відомості про Катеринославську губернію, Бердянський та Олександрівський повіти. Популяризуючи цю ідею, він до звіту за 1883-1884 н.р. додав кілька зразків самостійних робіт учнів Іванівської земської школи. Підкреслюючи правомірність думки, що наведені твори мистично цінну етнографічну інформацію, Новицький писав: «Твори написані доволі жваво, у них багато подробиць трудового селянського життя, відмічаються також і правильно зображені поетичні сторони кочівлі в степу. Наші кабінетні укладачі книжок для городян і селян мали б узяти для себе багато цікавого, повчального з таких шкільних описів і не вводити в оману одних, не викривати себе в незнанні

природи перед іншими...» [10, арк.93]. Працюючи в народознавчо-краєзнавчому напрямку, Яків Павлович закликав робити це й земських учителів. Для цього ним було складено оригінальний тематичний порадинок, який налічував загалом 184 теми. Працюючи над запропонованими в порадинику темами, учителі мали збирати описи свого міста, села, волості, повіту, губернії, досліджувати етнографічні, історичні, археологічні дані. Тобто, як зазначав Новицький, «це дало б можливість самому вчителю працювати над матеріалом, який може стати різнобічним і цінним внеском до місцевої статистики, географії, історії, археології та етнографії». Він підтримував і популяризував досвід тих учителів, які були його однодумцями в справі впровадження краєзнавства й народознавства до шкільної практики. Учителі доволі часто займалися разом із учнями садівництвом, огородництвом, бджолярством. Так і Яків Павлович був завзятим бджолярем, про його пасіку на вулиці Олександрівській ходили легенди.

У викладацькій діяльності, виходячи поза межі міністерської програми, Я. Новицький прилучав учнівську молодь до практичного вивчення довкілля, усебічного дослідження свого населеного пункту. Він проводив із учнями екскурсії на берег Дніпра, о. Хортицю. Яків Павлович писав: «Багато знань дають книга, бесіда. А екскурсія в поле, до річки, а природничо-історичні колекції - чи це не засоби навчання? Учитель, діти часто топчуть, попирають ногами каміння, рослини, кістки, черепи, мушлі; бачать залишені птахами гнізда, шкіру змії тощо. Чи це не приладдя для шкільного кабінету? Чи це не посібник для книги?» [10, арк.67]. У цей час почав збирати й записувати від місцевих жителів народні казки, розповіді, перекази, легенди. Тож саме Я. Новицький заклав основи шкільного краєзнавства.

Таким чином, на рівні губернських та повітових земств проводилася активна робота з удосконалення навчально-виховного процесу.

Дієвим педагогічним засобом у розвитку учнів, їх вихованні, на думку М.О. Корфа, було унаочнення. Саме його барон вважав обов'язковим для використання й запорукою успішних досягнень учнів. У «Русской начальной школе» педагог присвятив окремий розділ опису названого методу. Адже саме унаочнення дає чітке уявлення про предмет навчання, учить дитину спостерігати, мислити, робити висновки, правильно викладати свою думку. «...Усяке навчання повинно бути по можливості наочним, тобто викликати на допомогу зір учня для того, щоб будити в ньому відомі поняття...» [13, с.189]. Така форма навчання витіснить із школи бездумне заучування напам'ять, нерозуміння учнями прочитаного чи почутого. Учителем він радив: «Дитині набагато легше зрозуміти й згадати те, що вона бачила своїми очима, тобто те, що їй запропоновано наочно» [4, арк.117]. Педагог наголошував на взаємозв'язку між розвитком спостережливості, мисленням і мовленням дитини [14, с.67-68]. М. Корф вважав, що всяка початкова освіта: читання письмо, обрахунки, Закон Божий, природознавство – мають бути унаочнені й доступні дітям. Тому училищна рада рекомендувала кожному вчителю обов'язково використовувати на уроках різноманітну наочність, а саме: самостійно виготовлену й придбану за гроші. Це мали бути колекції комах, пташиних яєць, частин скелетів тварин, рослини, мінерали, найпростіші фабричні вироби. Особливо рекомендовано використовувати ці колекції до вправ з «Родного слова». Микола Олександрович також рекомендував застосовувати подібні колекції й на уроках читання, не витрачаючи однак при цьому багато часу на розгляд експонатів. Виправданим у цьому питанні М.О. Корф вважав досвід Іванівського вчителя Я. Новицького [4, арк 117-118]. Останнім було зібрано колекцію комах у різні етапи метаморфози, зразки руд, металів, мінералів. Досить повним був підготовлений учителем гербарій, чучела птахів, різноманітні моделі, зроблені власноруч. Ці експонати досить вдало ілюстрували уроки з «Родного слова». Успішні відповіді першокласників про всі форми перетворення комах перевіряючи пояснював використанням на уроках колекції, яку створив учитель власноруч. У ній учні могли побачити гусеницю, кокон, метелика, яйце, листя, пошкоджене гусінню тощо. Перевіряючи, підкреслюючи позитивне значення використання наочності на заняттях, наголосив: «Діти все це бачили, а тому зрозуміли й ніколи не забудуть». Розглядання учнями другого класу іванівської школи зразків руди та різноманітних металів, на думку Корфа, не тільки допомогло засвоїти урок із 1-ї частини «Родного слова» про мінерали та руди, але й зрозуміти та запам'ятати дрібниці про видобування, властивості й призначення металів. Микола Олександрович вважав необхідним прохати Якова Новицького виставити свою колекцію на учительському з'їзді, що працював у вересні 1872 року в с. Гуляйполі. До звіту училищній раді за 1871-1872 н.р. барон Корф, намагаючись розповсюдити досвід Якова Павловича, додав каталог колекції Новицького. М.О. Корф вважав, що було б добре оголосити, що за всяку колекцію, представлену на учительській з'їзді і схвалену ним, її автор отримає від Училищної ради 25 крб. сріблом, щоб колекція залишалася власністю школи. Час, що залишався до з'їзду, червень 1872 року, барон Корф запропонував Якову Новицькому провести у своєму маєтку. Тут Яків Павлович займався поповненням гербарію зразками із саду барона, а також поповненням ботанічної та зоологічної колекцій, спілкуючись із фахівцями [4, арк.117-118].

Яків Павлович був також прихильником ідеї М. Корфа про необхідність підбору таких завдань для учнів, які були б пов'язані з практичними потребами селян, їхнім життям, народним побутом [10, арк.68]. Особливо це стосувалося математичних завдань та задач. На уроках арифметики це мали бути завдання про розрахунки на базарі, у лавці; на уроках геометрії – пов'язані з польовими роботами, вимірами під час будівництва; на письмі – твори, пов'язані із повсякденним життям, з використанням знань, набутих учнями поза школою тощо.

Як зазначають дослідники педагогічної діяльності Я.П. Новицького, Б. Бровко, А. Бровко та Л. Іваннікова, педагог наголошував на необхідності підготовки сільських дітей до майбутньої сільськогосподарської праці, і задля цього до шкільного курсу навчання пропонував ввести уроки городництва, садівництва, виноградарства, бджільництва, а задля проходження учнями практики створити шкільні ділянки та пасіки [2].

Барон Корф одним із перших в Росії виступив з вимогою обов'язкової загальної освіти рідною мовою [15, с.115, 16, с.122]. Він дійшов висновку, що внаслідок розмаїття місцевостей Росії та народностей, які її населяли, типи земських шкіл повинні бути різноманітними. «На школі, – вважав педагог, – повинен відбиватися характер місцевості й того населення, з яким вона співіснує». Що ж до української школи, то педагог зазначав: «На програмі й характерові південноруської школи неодмінно відіб'ється і степ, і чумаки, і спека, і ховрахи, і віл, і легенди про козацтво, і філософський склад повільного та зосередженого малороса, і народні його легенди та пісні його» [17, с.26, 53-58]. Микола Олександрович вважав, що результат навчання буде вищим, якщо викладання в школі буде здійснюватися рідною мовою. Заняття з рідної мови повинні, на думку педагога, включати в себе навчання грамоти, пояснювальне читання, письмові вправи.

М.О. Корф закликав «зробити перший крок до того, щоб, хоча б із часом, справа елементарної освіти мас стала на міцну основу на батьківщині, де кожен зміг би вчитися, і де були б підтримані зусилля приватних осіб, які почали цю справу раніше адміністративної влади» («Об обязательном обучении в России»). «Народна школа, – писав барон Корф, – повинна виховувати моральних людей і добрих громадян усій державі й разом з тим повинна задовольняти вимоги місцевого населення й змінюватися в питаннях, що стосуються навчальної програми й навіть методів навчання відповідно до «місцевих умов» [18, с.5-10]. Микола Олександрович вимагав викладання в малоросійській школі малоросійською мовою (і це тоді, коли діяли Валуєвський циркуляр та Емський указ, а в «Положенні...» 1864 року чітко зазначалося, що викладання в початкових школах має здійснюватися тільки російською мовою) [19, с.41]. На жаль, прихильників цієї ідеї було мало й питання не було вирішено позитивно.

Передові земські діячі, спостерігаючи навчальний процес у школах, спілкуючись із населенням та вчителями, переконувалися, що нерідна мова навчання гальмує розумовий розвиток дітей, сприяє відчуженню дітей від батьків, школи від населення. На засіданнях освітніх комісій Я.П. Новицький наводив думку М.О. Корфа про те, що українських дітей навчають незнайомою мовою, що нерідна школа не відповідає національній психології дитини [20, с.137].

Інтерес учителя Я. Новицького до української національної культури викликав невдоволення в царській адміністрації. Та ще й під час обшуку його квартири шкільний інспектор знайшов і конфіскував 10 екземплярів збірки М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы». У 1878 році «за поширення в народі українофільських тенденцій» його було звільнено з посади (працювати ж в школі Яків Павлович припинив ще в 1877 році, одразу ж після обшуку). М. Драгоманов писав: «По распоряжению ученого начальства учитель Я. Новицкий по случаю нахождения у него шести малорусских книг удаляется со службы» [20, с.89]. Повернувся Новицький до цієї роботи в 1879 році.

Отже, із самого початку педагогічної діяльності Яків Павлович мав підтримку М.О. Корфа. Барон Корф був для нього не лише радником, учителем, а й другом. Стосунки, що починалися як взаємини учня й наставника, згодом переросли в дружбу двох однодумців, соратників у нелегкій справі народної освіти. Працюючи в школах Олександрівського та Маріупольського повітів у 1868-1917 рр., Яків Павлович утілював у життя ідеї М.О. Корфа.

Джерела та література

1. Морозюк В. Згадаймо М.О. Корфа / В. Морозюк // Запорізька правда. – 1991. – 18 січня; Пуха І. Они сеяли разумное, доброе, вечное / Іван Васильович Пуха // Наш город. – 1997. – 28 ноября; Ємець О. Просвітницький вогонь барона Корфа / Олена Ємець // Запорізька Січ. – 1998, 15 вересня; Черкаська Г. Творець Олександрівського дива / Г. Черкаська // Земля і власність. – 2003. – № 23. – С. 10; Кушніренко І., Жилінський В. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції. Сторінки із книги життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2010. – 222 с.; Кушніренко І., Жилінський В. М.О. Корф: справа всього життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2011. – 300 с.
2. Іваннікова Л.Ф. Фольклористична діяльність Я.П. Новицького / Людмила Іваннікова: автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1996. – 24 с.; Бровко Б. Я.П. Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть XIX - перша чверть XX ст.): автореф. дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1997. – 13 с.; Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / Людмила Іваннікова; За ред. С.В. Мишанича. – Запоріжжя, 2010. – 388 с.
3. Отчет члена училищного совета Александровского уезда, по 1 и 2 училищным участкам, Дмитрия Гнедина. За 1868–1869 учебный год. – Екатеринослав, 1869. – 79 с.
4. ДАЗО. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 7. Доклады Александровскому училищному совету членов его Ф.Ф. Малеева, Д.Т. Гнедина, Е.И. Шабельского, барона Н.А. Корфа и фон Шварца о произведенной каждым из них ревизии училища 1871-1872 учебный год. – Екатеринослав, 1872. – 125 арк.
5. Новицкий Я. Педагогическая хроника // Народная школа. – 1881. – № 12. – С. 52-53.
6. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Відділ рукописів. Фонд Я.П. Новицького. – Ф. 4-3. – Од. Зб. 61: Корф М.О. Листи до Я.П. Новицького. 1881-1883 рр. та без дат. Рукопис. 12 арк.
7. Дьяков А. Судьба школ Александровского уезда / Александр Александрович Дьяков // С.-Петербургские Ведомости. – 1872. – 28 ноября.
8. Доклад члена Мариупольского училищного совета барона Николая Александровича Корфа Мариупольскому уездному земскому собранию // Народная школа. – 1875. – № 1. – С. 39-43.
9. Корф Н. Наши педагогические вопросы. Т. I, II. Вып. 1. / Николай Александрович Корф. – М., 1882-1886. – 410 с.
10. ДАЗО. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 31. Отчет Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ: Е.И. Шабельского, Е.П. Товбича, И.Г. Василенко, В.А. Крюковича, О. С. Иванова, Д.Т. Гнедина, И.В. Гладкого и Я.П. Новицкого, о состоянии народного образования в уезде за 1882-1883 учебный год. – Харьков. – 1884. – 99 арк.
11. Новицкий Я.П. К истории народного образования в Екатеринославской губернии / Яков Павлович Новицкий // Екатеринославские губернские ведомости. – № 52, 53, 58, 62, 63.
12. Корф Н.А. Теория Дарвина и вопросы педагогики / Николай Александрович Корф // Вестник Европы. – 1873. – № 1. – С. 275-311.

13. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ. Издание 3 / Николай Александрович Корф. – СПб, 1871. – 363 с.
14. Мосіяшенко В. Ідеї початкового народного навчання в поглядах послідовників К.Д. Ушинського / В. Мосіяшенко // Початкова школа. – 2001. – № 3. – С. 67-68.
15. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914 рр.): дис... канд. істор. наук / Анатолій Михайлович Гуз. – К., 1997. – 205 с.
16. Гавриш Р.Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865-1919 роках: дис... канд. пед. наук / Римма Леонідівна Гавриш. – Полтава, 1998. – 196 с.
17. Корф Н.А. Земский вопрос (о народном образовании) / Николай Александрович Корф. – СПб., 1867. – 64 с.
18. Корф Н. Утилитарное и развивающее обучение в народном училище / Николай Александрович Корф // Народная школа. – 1877. – № 5. – С. 5-10.
19. Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): дис... канд. істор. наук / Ольга Іванівна Мармазова. – Донецьк, 1998. – 180 с.
20. Шумілова І.Ф. Розвиток земських шкіл Приазов'я другої половини XIX – початку XX століття: дис... канд. пед. наук / Ірина Федорівна Шумілова. – Бердянськ, 2004. – 288 с.

Антошак М. Н. Н.А. Корф и Я.П. Новицкий: одна дорога двух великих педагогов

В статье уделено внимание вкладу Н. А. Корфа в формирование Якова Новицкого как педагога, фольклориста, этнографа, краеведа, земского деятеля. Автор раскрывает вопрос сотрудничества Николая Корфа и Якова Новицкого в области народного образования, общественной жизни и деятельности. Приведены малоизвестные факты о том, как работая в народных школах, Яков Новицкий использовал корфовские учебники, апробируя и популяризируя их, став единомышленником и соратником Н. Корфа, воплощая в жизнь его идеи. Достаточно подробно представлены данные о педагогических достижениях и методических находках Я. Новицкого во время работы в Вознесенской, Ивановской и Ольгинской школах, использования им передовой методики обучения и воспитания.

Ключевые слова: народное образование, училищный совет, земская школа, народный учитель, школьная программа, наглядное обучение.

Antoshchak M. M. M. O. Korph and Ya. P. Novitskiy: one road of two great pedagogues

There have been revealed the endowment of the N. O. Korph in the formation of the Yacov Novitskiy as pedagogue, folklorist, ethnographer, student of local lore and zemsky figure. The author discovers the theme of the collaboration M. O. Korph and Ya. P. Novitskiy in the sphere of public education, social life and activity. The article consists the little known facts that Novitskiy when he had been working in public schools used Korph's textbooks approved Korph's ideas and had become his comrade. There one can find detailly data about the pedagogical achievements of Novitskiy during his work in Voznesenskaya, Ivanovskaya and Oljinskaya schools, about the methodics he had used.

Keywords: public education, college council, zemskaya school, school programe, district.

УДК 94(477)"1891/1916"

В. Л. Цубенко

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА В ОДЕСЬКІЙ ШКОЛІ ДЕСЯТНИКІВ БУДІВЕЛЬНОЇ СПРАВИ (1891–1916)

На основі архівних матеріалів автор досліджує тенденції організації навчально-методичної роботи в Одеській школі десятників будівельної справи. Характерною особливістю навчання в школі десятників було постійне вдосконалення методики викладання і активне втілення найпередовіших методів навчання, нетрадиційних форм навчально-виховної роботи. Стверджується, що відбувався процес трансформації змісту навчально-методичної роботи на основі наповнення програми навчання новими предметами, збільшенням кількості годин на їх викладання.

Ключові слова: Одеська школа десятників будівельної справи, десятник, предмет, програма.

Розвиток України як незалежної демократичної держави відбувається на основі багатовікового історичного досвіду. Державотворчі процеси та загальноосвітні тенденції першого десятиріччя ХХІ ст. активізували поглиблене вивчення питань національної освіти в Україні. У цьому зв'язку значний інтерес викликає діяльність на її терені будівельних навчальних закладів. Одними з малодосліджених є питання, пов'язані з розглядом Одеської школи десятників будівельної справи на території Південної України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., яка на той час входила до складу Російської імперії. Вивчення цього неоднозначного явища є перспективним з огляду на потреби подальшого з'ясування феномену будівельної освіти та актуальним у зв'язку з необхідністю критичного засвоєння досвіду формування кадрів для будівництва з метою раціоналізації підготовки фахівців нової генерації у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є Одеська школа десятників будівельної справи в системі освіти Російської імперії. Предметом дослідження є організація навчально-методичної роботи в Одеській школі десятників будівельної справи.

Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що питання про діяльність Одеської школи десятників будівельників до цього часу практично не висвітлені у науковій літературі. Для формування загального